

Marijana Hameršak

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
marham@ief.hr

UDK 398-053.2

398.01:130.2

Prethodno priopćenje / Preliminary paper

Primljeno/Received: 04.11.2003.

Prihvaćeno / Accepted: 02.12.2003.

Dječji folklor između prežitka i prepreke

Polazeći od uloge koju je dječji folklor imao pri inauguraciji riječi folklor, autorica se zadržava na interpretacijama dječjih igara u drugoj polovici 19. stoljeća. Nakon osvrta na višestruka ishodišta folklorističkog interesa za djecu u 1970-im i 1980-im godinama, bavi se tragovima evolucijskih teorija kulture devetnaestog stoljeća u radovima iz toga razdoblja.

Ključne riječi: dječji folklor, folkloristika, antropologija, evolucijske teorije kulture

William Thoms obratio se 1846. čitateljima časopisa *The Athenaeum* s prijedlogom da ubuduće umjesto pojmovna pučka književnost i pučke starine upotrebljavaju "dobru saksonsku složenicu Folk-Lore" (1965 [1846]: 4-5). Pritom ih je pozvao da zapisujući "navike, običaje, obrede, praznovjerja, balade, poslovice i dr. iz starih vremena" unaprijede englesko proučavanje starina, a možda i "buduća izdanja Grimmove Mitologije" (*isto*: 5). O dobro znanom Thomsovu pismu, kojim je u uporabu uvedena riječ folklor, ovom prigodom možda i ne bi trebalo pisati da pri inauguraciji folkloru nisu bila prisutna i djeca. Thoms je, podsjećam, blagotvoran komparativistički učinak svoje terminološke preinake ilustrirao usporedivši igru jorkširske djece s odlomkom iz *Deutsche Mythologie* Jacoba Grimma. Drugim riječima, vjerovanje da kukavica pjeva tek kad se dosita najede trešanja povezao je s igrom u kojoj djeca plešu uokrug trešnjina stabla, ponavljajući stihove: "Kukavice, trešnjino drvo, sidi dolje i reci mi, koliko ću još godina živjeti". Budući da zatim svako dijete zatrese stablo i prema broju opalih trešanja iščita odgovor na otpjevano pitanje, autor riječi folklor zaključio je da ova igra nudi uvjerljivo tumačenje veze između kukavice, trešanja i njihove proročke moći. Time je, kao i toliki drugi, praksu skupine djece preobrazio u pričljiva kazivača jedne, kako je vjerovao, pradaвне kulture na izdisaju. Važno je, međutim, istaknuti da Thoms, za razliku od mnogih poslije njega, pri usporedbi vjerovanja i igre nije pridavao posebnu pozornost činjenici da je riječ o igri koju igraju djeca. Za njega je praksa jorkširske djece bila samo jedan primjer iz "gomile minornih činjenica, od kojih se mnoge, razmatraju li se zasebno, doimaju

tričavo i beznačajno, ali koje promotrene u odnosu na sustav [...] poprimaju vrijednost o kojoj onaj koji ih je prvi zapisao nije ni sanjao da je imaju" (*isto*: 5).

Tek nekoliko desetljeća nakon Thomsova znamenita pisma dječje će igre proučavateljima folklor postati nezamjenjiv analitički materijal upravo zbog svojega atributa. Analiza dječjih praksi ili, Thomsovim pojmovnikom, dječjega folklor kao osobito pouzdanoga glasnogovornika prošlosti svoju je znanstvenu elaboraciju i afirmaciju dosegla tijekom druge polovice 19. stoljeća u radovima nekolicine britanskih folklorista i antropologa, među kojima je danas vjerojatno najpoznatiji Edward B. Tylor. Polazeći od pretpostavke da je "svaka civilizacijska faza izrasla ili se razvila iz faze koja joj je prethodila" (1960 [1881]: 16), Tylor je - kako to sažima Elvin Hatch - smatrao da su u svim društvima "neki drevni obrasci mišljenja i ponašanja preživjeli uvjete u kojima su nastali, te služe 'kao dokazi i primjeri' jednoga ranijega razvojnog stupnja. Primjerice, lukovi, strijele i pračke u modernim su društvima samo igračke, ali i svjedoci djelatnosti kojima su se Europljani nekada bavili sa smrtnom ozbiljnošću" (1979: 40). Prvi je oksfordski profesor antropologije držao, dakle, da "dječje igre, narodne izreke i apsurdni običaji mogu biti praktično nevažni, ali u filozofskom smislu nisu potpuno beznačajni, budući da mnogo govore o najznačajnijim fazama rane kulture" (prema Moore, 2002 [1996]: 30).

Za razliku od učenjaka koji su tijekom 17. i 18. stoljeća u potrazi za prvotnom ljudskom prirodom proučavali, a ponekad i sami stvarali tzv. divlju djecu (usp. Jahoda, 2002: 15-17), Tylor je već i londonske školarce smatrao zanimljivim analitičkim materijalom (Bernard, 2000: 39). Oni su se u središtu njegove pozornosti zatekli, između ostaloga, i uz potporu tzv. fenomena "zaustavljenoga razvoja" (usp. *isto*, 2002: 18) koji se kao općepoznata činjenica u uglednim znanstvenim raspravama zadržao sve do prvih desetljeća 20. stoljeća¹. Riječ je o "činjenici" na koju se Tylor poziva kada piše da djeca drugih rasa do svoje otprilike dvanaeste godine uče jednako dobro kao i bjelačka, ali da zatim zaostaju (prema Hač, 1979 [1973]: 46). Priklanjajući se gledištu da su "primitivni ljudi" nalik djeci i time bliži ranijim obrascima čovjekova mišljenja i ponašanja, on je držao da dječje pjesme, igre i igračke "preslikavaju, u onome što je ujedno i zabava i poduka male djece, rane faze povijesti djetinjastih plemena čovječanstva" (Tylor prema Lévy Zumwalt, 1995: 25)².

¹ Tako, primjerice, Lucien Lévy-Bruhl u *Primitivnom mentalitetu bez sustezanja* piše kako je "poznato da urođenička djeca, gdje god je misionarima pošlo za rukom da održe škole, uče isto tako brzo i isto tako dobro kao i naša, barem do nekog doba, kad se njihov razvitak uspori, a zatim zaustavi" (1954 [1922]: 11).

² Između cijeloga niza proučavatelja kulture koji su kao i Tylor pisali o "djetinjastim plemenima čovječanstva" (usp., npr., Hardman, 2001 [1973]: 595-508; Lévy Zumwalt, 1995: 24-27) u ovoj bilješci izdvojila bih Andrewa Langa i to ne zato jer je on analizirao prakse djece, nego stoga što je svojim iznimno popularnim zbirkama bajki na engleskom jeziku obilježio čitateljske prakse mnogih naraštaja. Gledište da su bajke prikladna literatura za djecu Lang je u predgovorima svojih zbirki promovirao tvrdeći da su "djeca kojima su i za koje su [bajke - M. H.] ispričane predstavnici čovjekova ranog doba" (prema Rose, 1985: 56), odnosno, da

Stoga je, primjerice, dječju igru s upaljenom šibicom koja ide od jednog do drugog dječaka sve dok se ne ugasi, tumačio kao "jedan surov običaj manihejaca" da dijete kruži iz ruke u ruku, pri čemu prima ubode nožem sve dok ne umre (Tylor prema Kokjara, 1985 [1971]).

Među autorima koji su slijedili Tylorov pristup dječjim igrama za povijest proučavanja dječjeg folkloru osobito je važna Alice B. Gomme i njezina dvosveščana zbirka *The Traditional Games of England, Scotland and Ireland* (usp., npr., Grider, 1980: 163; Grider, 1995: 13). Zapise više od dvije stotine igara Gomme je popratila iscrpnim komentarima u kojima ih je, između ostaloga, analizirala i kao ostatke negdašnjih praksi, odnosno, prežitke. Polazeći od pretpostavke da su dječje igre "neki od najstarijih povijesnih izvora naše vrste" (prema Lévy Zumwalt, 195: 27), Gomme je u prethodnom odlomku spomenutu igru sa šibicom dovela pak u vezu s običajem "da se klanovima pošalje, kao vatreni znak, vatreni križ koji su svi članovi klana brižljivo čuvali da se ne bi ugasio baš u njihovu selu ili njihovoj kući" (prema Kokjara, 1985 [1971]: 214)³.

Pregledi povijesti proučavanja dječjeg folkloru ističu da je Dorothy Howard 1938. svojom disertacijom o pjesmama suvremene američke djece najavila metodološki i interpretacijski radikalni zaokret, kojeg su 1950-ih popularizirali radovi Ione i Petera Opie (Grider, 1995: 14; Sutton-Smith, 1995: 293-295), napose njihova knjiga *Lore and the Language of Schoolchildren* (1982 [1959]). Riječ je o naslovu koji je do danas - ne samo u matičnoj disciplini - zadržao status jedne od najpoznatijih studija o dječjem folkloru (usp., npr., Jenks, 1999 [1996]: 13; Mitchell, Reid-Walsh, 2002: 118). Nasuprot Gomme koja je igre opisivala na temelju sjećanja starijih kazivača (Grider, 1980: 164), Opie su posredstvom nastavnika iz škola diljem Engleske, Škotske i Walesa te jedne škole u Dublinu surađivali s oko 5000 djece. U svojim studijama oni su, nadalje, ustrajali na deskripciji i sistematizaciji suvremenih dječjih igara, vjerovanja i običaja, potisnuvši pritom komparativnu i historijsku rekonstrukciju igara u bilješke i grafički posebno označene odlomke. Usredotočenost na suvremeni dječji folklor i njegova dokumentacija na temelju iskaza same djece samo su neke od zajedničkih značajki studije bračnoga para Opie i radova koji su objavljeni u desetljećima nakon nje.

Globalni zamah proučavanja dječjeg folkloru (usp., npr., Dovženok, 1981; Virtanen, 1978; Simonides, 1976; Sutton-Smith, 1981; Rajković, 1978; Stanonik, 1984 i dr.) tijekom 1970-ih i 1980-ih imao je, s druge strane, barem još jedno ishodište. Sve veći

su "bajke najstarije priče na svijetu koje, budući da su ih za svoju zabavu izmislili ljudi koji su i sami bili djetinjasti, još uvijek zabavljaju djecu" (Lang, 1892).

³ Igru sa šibicom o kojoj su pisali Tylor i Gomme, spominje i Jelica Belović-Bernadzikowska u svojoj zbirci *110 igara za mladež* objavljenoj najvjerojatnije 1894. Zbirka Belović-Bernadzikowske upućena je ponajprije djeci i njihovim odgajateljima, pa je u njoj opis igre sa šibicom umjesto rekonstrukcijom izvorišta, popraćen komentarom da je to "vrlo šaljiva i zabavna igra. No valja paziti da ne bude vatre!" (1991 [1894]: 32).

interes profesionalnih folklorista i etnologa za prakse djece razumljiv je, naime, i u kontekstu tadašnjeg prevrednovanja zasada i zadataka njihovih disciplina (usp., npr., Bauzinger, 2002 [1971]; Ben-Amos, 1971; Dundes, 1980 [1964]). Kako to ističu osvrti na tekst Zorice Rajković (1978) o folkloru zagrebačke djece, proučavanje praksi (urbane) djece bilo je sastavni dio tadašnjeg širenja struke na "suvremenu građu ili građu koja se dotad nije smatrala folklorom ili etnološkom" (Rihtman-Auguštin, Turčin, Pavlović, 1979: 179; usp. Povrzanović, 1989: 165; Rihtman-Auguštin, Muraj, 1998: 108). Slično tomu, Lauri Honko je sredinom 1970-ih (doduše s drugim vrijednosnim predznakom) upravo dubinske studije o dječjem folkloru označio kao simptomatične za nova nagnuća u folkloristici (prema Abrahams, 1992: 32). Bibliografije radova o dječjem folkloru (Grider, 1980b; Johnson, McMahon, 1995)⁴ nakon 1960-ih bilježe sve veći broj zbirki, studija, zbornika i disertacija iz tog područja, čime kao da podupiru Honkovu primjedbu⁵.

Višestruka ishodišta folklorističkog interesa za djecu tijekom središnjih desetljeća druge polovice 20. stoljeća razaznaju se i pri pogledu na poseban broj časopisa *Western Folklore*. Već i sam čin što je ugledni folkloristički časopis kao što je *Western Folklore* 1980. cijeli broj posvetio dječjem folkloru govori u prilog tezi da je ta tema i na razini matične discipline bila prepoznata kao aktualna. Pristup većine ondje okupljenih tekstova svjedoči pak i o njihovoj analitičkoj aktualnosti. Naime, etnografske studije Elizabeth Tucker (1980), Roberte Krell (1980) i Jeanne Soileau (1980) zaokupljene su, doduše, "tekstovima", ali pritom nisu - poslužiti ću se riječima

⁴ Dopunu Griderine bibliografije starijim naslovima na engleskom jeziku, kao i studijama o dječjem folkloru u Australiji, Norveškoj, Danskoj, Indiji i dr. vidi u Halpert 1982. Brojem naslova znatno skromniji, ali jezično "šarolikiji" pregled literature o dječjem folkloru vidi u Messerli, 1993.

⁵ Uvid u popise radova, dakako, ne može ponuditi odgovor na pitanje koliko su često tadašnje studije o dječjem folkloru bile potaknute previranjima u matičnoj disciplini, a koliko su s njima bile paralelne; koliko su same prelazile granice ili su širenjem granica one tek bile obuhvaćene. O onom što bi se moglo nazvati "istodobnošću raznodobnog" u proučavanju dječjeg folklor, vjerujem, zorno svjedoče izlaganja s 27. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije održanog 1980.

Gotovo trećina izlaganja u sekciji pod nazivom "Novogodišnji običaji" bila je posvećena djetinjstvu, djeci i/ili njihovim praksama. Raspon pristupa tim temama kretao se od rekonstrukcije ostatka kulta predaka u božićnim običajima koji su povezani s djecom (Matić, 1980) do analize Djeda Mrza kao pedagoškog, socijalizacijskog, društveno-akcijskog i potrošačkog medija (Rihtman-Auguštin, 1980). U sekciji o "graditeljima i nositeljima narodnog stvaralaštva" izloženo je pak pet radova o dječjem folkloru. Jedan od njih sasvim uopćeno, a ne na same predmete i tekstove usredotočeno opisuje igračke i igre pastira u srednjoj Podravini (Kovačić, 1980). Drugi je rad mikrostudija folklornih motiva u vicevima suvremene, uglavnom zagrebačke djece (Lozica, 1980), dok je treći zaokupljen društveno-institucionalnim uzrocima kreativne atrofije brojalice (Bašić, 1980). Dva su izlaganja bila posvećena teoriji i metodologiji proučavanja dječjeg folklor (Orepić-Rajković, 1980; Perić-Polonijo, 1980).

kojima je Brian Sutton-Smith (1990: 17; usp. Hardman, 2001 [1973]: 501-502) opisao radove Ione i Petera Opie - nezainteresirane za svijet u kojem ta djeca žive i za značenja koja ona pridaju svojim praksama. Metodološki i interpretativno one su, čini mi se, bliže tada osobito probitačnim studijama o folkloru na radnom mjestu (usp., npr., Santino, 1978), nego knjizi *The Lore and the Language of Schoolchildren*.

Sylvia Ann Grider, urednica toga broja časopisa, ishodište okupljenih tekstova nije, međutim, locirala u okružju širih epistemoloških previranja u folkloristici. Sve veći interes sjevernoameričkih i europskih folklorista za djecu ona, naime, kontekstualizira isključivo ključnim studijama o dječjem folkloru, među kojima je kao presudnu izdvojila netom spomenutu knjigu Ione i Petera Opie (1980: 164). U istom je tekstu Grider na zanimljiv način reanimirala i na onaj smjer u proučavanja dječjeg folkloru koji se kretao pod stijegom pretpostavljene sličnosti djeteta i pripadnika "primitivnih kultura"; premda je u osvrtu na povijest proučavanja dječjeg folkloru kritizirala pristupe nadahnute evolucijskim teorijama kulture, iste je pristupe ona retorički nasljedovala usporedivši dječje svjetove sa svjetovima australskih urođenika (*isto*: 162). Riječ je o postupku koji nipošto nije usamljen. Tih je godina, primjerice, John McDowell dječje zagonetke interpretirao slijedom Lévi-Straussove koncepcije divlje misli (usp. Lévy Zumwalt, 1995: 28-30), dok je Lea Virtanen u svojoj studiji o dječjem folkloru Finske pisala da se "odjelito dječje tradicije radaju jedino ondje gdje se divlje pleme znano kao djeca može izolirati od odraslih koji ga okružuju i uz pomoć svakodnevnih dodira oblikovati vlastita pravila ponašanja" (1978: 12). Poput Virtanen, i Grider je tek retorički pojmovnik devetnaestostoljetnih radova o dječjem folkloru revitalizirala, pozvavši folkloriste koji su zabrinuti zbog sve oskudnijih istraživačkih stipendija da svojim financijskim nedaćama doskoče tako što će umjesto australskih urođenika proučavati djecu (1980: 162)⁶. Zašto bi, piše, njihov teren bio miljama daleko, ako već u vlastitu dvorištu mogu naći skupinu djece čiji su međusobni odnosi, kao i odnosi među urođenicima, obilježeni tradicijom. Zašto bi, nastavlja Grider, odlazili u Australiju, kad kod kuće imaju dječja igrališta, te mikrokozmose-laboratorije u kojima mogu štošta naučiti o funkcijama i procesima tradicije. Zašto, zaključuje, proučavanje dječjeg folkloru prepustiti drugima, ako razumjeti načine na koje djeca oblikuju i jedni drugima prenose svoje tradicije znači razumjeti tradiciju uopće.

Griderinu usporedbu djece i urođenika moguće je dovesti u vezu s Tylorovom argumentacijom budući da ona, kao i znameniti britanski antropolog, pojmove djeteta i

⁶ Griderina usporedba djece i urođenika parafraza je napomene Ione i Petera Opie da folkloristi i antropolozi već pred vratima svojih domova mogu proučavati kulturu koju razvijeni svijet ne primjećuje i koja na njega utječe onoliko koliko i "kultura nekog osipajućeg domorodačkog plemena što preživljava u zaleđu rezervata" (1982 [1959]: 22). Valja, međutim, primijetiti da usporedba djece i urođenika u njihovim tekstovima ima sasvim različitu funkciju. Dok Opie znak jednakosti između djece i urođenika postavljaju kako bi slikovito opisali izoliranost dječjeg folkloru (usp. James, Prout, 1990: 28-30), Grider uz pomoć iste paralele iznosi argumente za folkloristiku djetinjstva. Opie pišu o načelima dječje kulture, a Grider o koristima od njezina proučavanja.

urođenika rabi kao međusobno zamjenjive. Dakako, način na koji Grider i Tylor zamjenjuju te pojmove ipak se uvelike razlikuje. Tylor djecu uspoređuje s urođenici- ma, jer smatra da su oni kulturno i biološki bliski, dok Grider sličnost djece i urođenika vidi u stupnju prožetosti njihovih kultura tradicijom. Za Tylora je usporedba djeteta i urođenika znanstvena činjenica ovjerena izvještajima upućenih, a za Grider tek metafora. Daleko od namjere da relativiziram ove razlike, napomenula bih da Tylorova i Griderina usporedba djece i urođenika nije bliska samo na leksičkoj, nego i na pragmatičnoj razini budući da oba autora sličnost djeteta i urođenika rabe kao argument u prilog proučavanju dječjeg folklor. Podsjećam, Tylor je svoj interes za dječji folklor opravdavao, između ostaloga, i teom da dječje pjesme i igre "preslikavaju, u onome što je ujedno i zabava i poduka male djece, rane faze povijesti djetinjastih plemena čovječanstva". S druge strane, Grider se uz pomoć sličnosti djece i urođenika suprotstavlja nekada "uvriježenom gledištu da sve što ima veze s djecom treba prepustiti disciplinama poput pedagogije i psihologije" (1980: 167). Polazeći od metafore da su svjetovi djece, kao i svjetovi australskih urođenika preplavljeni tradicijom, ona iznosi za folkloriste primamljiv argument: razumjeti dječje tradicije znači razumjeti tradiciju uopće.

I Grider i Tylor pozivaju se, dakle, na sličnost djece i urođenika kako bi njome zajamčili svrhovitost proučavanja dječjeg folklor. Oboje slijedom usporedbe djece i urođenika zastupaju tezu da će proučavanje djece matičnoj disciplini donijeti iste blagodati koje joj već donosi proučavanje urođenika⁷. Iz Tylorove perspektive to je značilo da će dječje igre pospješiti rekonstrukciju evolucijskog hoda čovječanstva. Iz Griderine pak da će dječji folklor osvijetliti dinamike i procese tradicije uopće. Tako se uz analitičku ili pak retoričku pomoć pretpostavke o sličnosti djece i urođenika dječji folklor prometnuo u precijenjeni prozor u rane faze kulture, odnosno, u procese i funkcije svojstvene tradicijskim kulturama. Zajamčivši analitičku "ozbiljnost" jednom "trivijalnom" ili, Honkovim riječima, "efemernom" (prema Abrahams, 1992: 32) fenomenu kao što je to dječji folklor, pretpostavka o bliskosti djece i urođenika omogućila je, riječju, prelazak preko "prepreke trivijalnosti" (Sutton-Smith, 1970). Sporno je tek što je cijena tog prelaska bila preobrazba djece i dječjeg folklor u, parafrazirajući Jay Mechlinga (2000), 'tekstove' o kojima se govori i oko kojih se pregovara, a da ti razgovori i pregovori nužno nemaju osobite veze s njima samima.

⁷ Brian Sutton-Smith i Felicia R. McMahon - autori recentnog "programatskog" teksta o proučavanju dječjeg folklor - kreću se sličnim argumentacijskim slijedom kada proučavanje dječjeg folklor opisuju kao "osobito područje u kojem se pionirska istraživanja još uvijek mogu ostvariti, promotri li se on u dosluhu s različitim suvremenim kulturalnim teorijama koje su vrlo ozbiljno pristupale odraslima, ali su se rijetko primjenjivale na odrasle" (1995: 229). Primijenimo li, pišu dalje Sutton-Smith i McMahon, "na djecu one teorije koje primjenjujemo na odrasle članove različitih kulturnih skupina, već bismo mogli napraviti neki napredak" (*isto*: 298).

Literatura

1. Abrahams, R. D. (1992) The Past in the Presence: An Overview of Folkloristics in the Late 20th Century, u: ur. R. Kvideland, *Folklore Processed in Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th March 1992*, Helsinki, Soumalaisen Kirjallisuuden Seura, str. 32-51
2. Bašić, E. (1982) Dječje brojalice danas i uzroci njihove kreativne atrofije". u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBiH, str.307-312
3. Bauzinger, H. [Bausinger, H.] (2002 [1971]) *Etnologija. Od Proučavanja starine do kulturologije*. Beograd, XX vek. Prevela: A. Bajazetov-Vučen
4. Belović, J. (1991 [1894]) *110 igara za mladež*, Zagreb, Školska knjiga
5. Ben-Amos, D. (1971) Toward a Definition of Folklore in Context, u: *Journal of American Folklore*, 3331, str. 3-15
6. Bernard, A. (2000) *History and Theory in Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press
7. Dovženok, G. V. (1981) *Ukrains'kij ditjačij fol'klor*, Kiiv, Naukova dumka
8. Dundes, A. (1980 [1964]) Texture, Text and Context, u: *Interpreting Folklore*, Bloomington, Indiana University Press, str. 20-32
9. Grider, S. (1999) Children's Telling of Ghost Stories, u: M. Read MacDonald ur., *Traditional Storytelling Today. An International Sourcebook*, Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers, str. 539-543
10. Grider, S. A. (1980) The Study of Children's Folklore, u: *Western Folklore*, 3, str. 159-169
11. Grider, S. A. (1980b) A Selected Bibliography of Childlore", u: *Western Folklore*, 3, str. 248-265
12. Grider, S. A. (1995) Who are the Folklorists of Childhood, u: ur. B. Sutton-Smith et al., *Children's Folklore Sourcebook*, New York, Garland Publishing, str. 11-17
13. Grider, S. A. (1997) Children's Folklore, u: ur. T. A. Green, *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art. (Volume 1, A-H.)*, Santa Barbara, ABC-CLIO str. 123-129
14. Hač, E. [Hatch, Elvin] (1979 [1973]) *Antropološke teorije. 1. Od Tajlora do Dirkema*, Beograd, BIGZ. Preveo: A. I. Spasić
15. Halpert, H. (1982) Childlore Bibliography: A Supplement, u: *Western Folklore*, 3, str. 203-228
16. Hardman, C. (2001 [1973]) Can There be an Anthropology of Children?, u: *Childhood*, 4, str. 501-517
17. Jahoda, G. (2002) Culture, Biology and Development Across History, u: ur. H. Keller, Y. Poortinga i A. Schölmerich, *Between Culture and Biology: Perspectives on Ontogenic Development*, Cambridge, Cambridge University Press, str. 13-29

18. James A. i Prout, A. (1990) Re-Presenting Childhood: Time and Transition in the Study of Childhood, u: ur. A. James i A. Prout, *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, The Falmer Press, London str. 216-238
19. Jenks, C. (1999 [1996]) *Childhood*, London, Routledge
20. Johnson, T. W. i McMahon, F. R. (1995) Bibliography of Children's Folklore, u: ur. B. Sutton-Smith et al., *Children's Folklore Sourcebook*, New York, Garland Publishing, str. 317-370
21. Kokjara, Đ. [Cocchiara, G.] (1985 [1971]) *Istorija folkloru u Evropi II*, Beograd, Prosveta. Prevela: Julijana Vučo
22. Kovačić, Ž. (1982) Stvaralaštvo djece pastira srednje Podravine. u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 385-389
23. Krell, R. (1980) At a Children's Hospital: a Folklore Survey, u: *Western Folklore*, 3, str. 223-231
24. Lang, A. (1892) *The Green Fairy Book*, <http://www.mythfolklore.net/andrewlang/green.htm> (29. 07. 2003.)
25. Lévy Zumwalt, R. (1995) The Complexity of Children's Folklore, u: ur. B. Sutton-Smith et al., *Children's Folklore Sourcebook*, New York, Garland Publishing, str. 23-48
26. Lévy-Bruhl, L. (1954 [1922]) *Primitivni mentalitet*, Zagreb, Kultura. Preveo: Niko Berus
27. Lozica, I. (1982) Tradicijski folklorni motivi u dječjim vicevima, u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 395-400
28. Messerli, A. (1993) Kinderfolklore, *Enzyklopädie des Märchens*, 7 (4/5), str. 1270-1278
29. Matić, M. (1982) Deca u novogodišnjim praznicima, u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 245-248
30. McMahon, R. F. i Sutton-Smith, B. (1995) The Past in the Present: Theoretical Directions for Children's Folklore, u: ur. B. Sutton-Smith et al., *Children's Folklore Sourcebook*, New York, Garland Publishing, str. 293-308
31. Mechling, Jay (2000) Children's Folklore Children's Brains. u: *New Directions in Folklore*, 2 www.temple.edu/isllc/newfolk/children.html (09. 07. 2003)
32. Mitchell, C. i Reid-Walsh, J. (2002) *Researching Children's Popular Culture*, London: Routledge
33. Moore, J. D. (2002 [1996]) *Uvod u antropologiju - teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, Jesenski i Turk
34. Opie, I. i P. (1982 [1959]) *The Lore and Language of Schoolchildren*, London, Granada

35. Orepić-Rajković, Z. (1982) Djeca - stvaraoci i nosioci folklor, u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 303-306
36. Perić-Polonijo, T. (1982) O nekim obilježjima dječjeg usmenoknjiževnog repertoara, u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 391-394
37. Povržanović, M. (1989) Etnološka istraživanja, u: *Narodna umjetnost*, 26, str. 164-166
38. Rajković, Z. (1978) Današnji dječji folklor - Istraživanje u Zagrebu, *Narodna umjetnost*, 15, str. 37-96
39. Rihtman-Auguštin, D. (1982) Djed Mraz, u: gl. ur. C. Rihtman, *Rad 27. kongresa SUFJ. Banja Vrućica - Teslić*, Sarajevo, UFBIIH, str. 239-243
40. Rihtman-Auguštin, D. i Muraj, A. (1998) Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu, *Narodna umjetnost*, 35 (2), str. 103-124
41. Rihtman-Auguštin, D., Turčin, V. i Pavlović, M. (1979) Kronika: O radu instituta za Narodnu umjetnost (sada Zavoda za istraživanje folklor) 1974-1978., *Narodna Umjetnost*, 16, str. 177-200
42. Rose, J. (1984) *The Case of Peter Pan or the Impossibility of Children's Fiction*, London, The Macmillian Press
43. Santino, J. (1978) Characteristics of Occupational Folklore, u: ur. R. H. Byngton, *Working Americans: Contemporary Approaches to Occupational Folklife*, Los Angeles, Californian Folklore Society, str. 57-70
44. Simonides, D. (1976) *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*, Wrocław, Państwowe wydawnictwo naukowe
45. Soileau, J. (1980) Children's Cheers as Folklore, *Western Folklore*, 3, str. 231-247
46. Stanonik, M. (1984 [1981-1983]) Otroška slovstvena folklor, *Traditiones*, str. 85-93
47. Sutton-Smith, B. (1990) The Future Agenda for Child Study and the Implications for the Study of Children's Folklore, u: *Children's Folklore Review*, 1, str. 15-22
48. Thoms, W. (1965 [1846]) Folklore, u: ur. A. Dundes, *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, str. 4-6
49. Tucker, E. (1980) The Dramatization of Children's Narratives, *Western Folklore*, 3, str. 184-197
50. Tylor, E. B. (1960 [1881]) *Anthropology*, Michigan, University of Michigan Press
51. Virtanen, L. (1978) Children's Lore, u: *Studia Fennica - Review of Finnish Linguistics and Ethnology*, 22